

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

В.І. Головченко, д-р політ. наук

МІНЛИВЕ ОБЛИЧЧЯ СУЧАСНОЇ КИТАЙСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Розглянуто драматичний процес пристосування дипломатії КНР до глобальних викликів сучасності, спрямований на закріплення за країною статусу великої держави.

The article spotlights dramatic process of the Chinese diplomacy adaptation to the contemporary global challenges, which aimed at country's consolidation as a great power.

Одним із найцікавіших, але недостатньо досліджених аспектів північнокорейської ядерної кризи, що розгортається на наших очах, є активна і провідна роль дипломатії КНР в її урегулюванні. Покінчивши з роками традиційної китайської пасивності у справах глобальної безпеки, Пекін допомагав налагодженню діалогу між Пхеньяном і Вашингтоном від початку загострення ситуації, дивуючи навіть китайських критиків на міжнародній арені. У той час як улітку 2003 р. ядерна криза в КНДР набула загрозливого повороту і більшість поглядів спостерігачів та аналітиків-політологів були сконцентровані на супротивниках у столицях Північної Кореї і США, менш помітною, але набагато суттєвішою виявилася роль третього гравця – Пекіна.

Китай, що протягом тривалого часу виявляв стриманість у питанні зовнішньої політики, відважно кинувся в сутичку, призупинивши стратегічно важливі для режиму Кім Чен Іра поставки нафтопродуктів до КНДР, відрядивши до Пхеньяна високопоставлених посланців і активізувавши переміщення військ уздовж китайсько-корейського державного кордону. Саме КНР улаштувала тристоронні переговори у квітні 2003 р. у Пекіні й з того часу не припиняла тиск на північнокорейський уряд.

Уперше за піввіку КНР не відрядила урядової делегації на святкування ювілею завершення Корейської війни 1950–1953 рр., призначений Кім Чен Іром керівник спеціального адміністративного району на кордоні з КНР – китайський бізнесмен – отримав 18 років ув'язнення, китайська влада затримала в одному з портів судно КНДР, а заступник міністра закордонних справ Дай Бінхуа вдався до "човникової дипломатії" між Пхеньяном і Вашингтоном, щоб посадити в Пекіні 27–29 серпня 2003 р. за стіл переговорів з ядерної проблеми КНДР заступників глав зовнішньополітичних відомств США, Японії, Російської Федерації, Республіки Корея, КНДР і, відповідно, КНР. А 25–28 лютого 2004 р. в китайській столиці пройшов 2-й раунд шестисторонніх переговорів на рівні заступників міністрів закордонних справ зазначених держав.

Звичайно, переговорний процес виявився надто конфліктним і суперечливим, про що свідчить зрив проведення вже узгодженого на 23–26 червня 2004 р. його 3-го раунду. Але безсумнівно, що ініціативи КНР становлять цілковиту відмову від більш ніж десятилітньої пасивності й уникання Пекіном обговорення корейської ядерної проблеми. Вони засвідчили про набагато серйознішу, хоча ще й не усвідомлену до кінця світовим співтовариством, трансформацію: появу КНР як активного гравця на міжнародній арені.

Останніми роками Пекін став виявляти менш конфронтаційний, більш витончений і довірчий, часом, конструктивніший підхід до регіональних і глобальних проблем. На противагу попереднім десятиліттям, найбільш населена держава і світ співпрацюють у рамках міжнародної системи, таке співробітництво охоплює більшість сучасних міжнародних інституцій, правил і норм як засобів просування національних інтересів. Не виключено, що це визначить еволюцію міжнародної системи за певними напрямками.

Протягом тривалого часу після проголошення 1 жовтня 1949 р. Китайської Народної Республіки Пекін регулярно критикував структуру ялтинсько-потсдамської

системи міжнародних відносин і висловлював невдоволення тим, що інші великі держави маніпулюють його інтересами. Свідчення якісних змін почастішали з середини 90-х рр., коли КНР значно збільшила кількість і поглибила рівень своїх двосторонніх відносин, що в поєднанні з різноманітними торговельними і безпечовими угодами призвело до інтенсифікації участі Китаю в багатосторонніх організаціях і допомогло йому повернутися обличчям до глобальних проблем.

Прийняття зовнішньополітичних рішень стало менш персоналізованим і більш інституціоналізованим, а китайські дипломати водночас почали виявляти більше делікатності в реалізації державних інтересів. У ширшому сенсі китайський дипломатичний істеблішмент почав дивитися на Батьківщину як на велику державу з різноманітними інтересами і відповідальностями, а не як жертвну націю, що розвивається, епохи Мао Цзедуну і Ден Сяопіна.

Щоправда, не всі політологи-міжнародники й сінологи погоджуються з таким поглядом, чимало з них вважають, що обмежене втручання Пекіна в останню іракську кризу є підтвердженням переважно пасивного підходу китайських лідерів до світових справ. Дійсно, на перший погляд, причетність КНР до операції "Свобода для Іраку" обмежилася заявою МЗС країни "Про воєнні дії США проти Іраку" від 20 березня 2003 р., у якій наголошувалося на "серйозній стурбованості" з цього приводу китайського уряду, що "виступає за врегулювання міжнародних спорів політичними засобами і проти застосування сили чи збройної загрози в міжнародних справах". Пекін тоді "рішуче закликів відповідні країни припинити воєнні дії й повернутися на правильний шлях політичного вирішення іракського питання".

На погляд "скептиків", КНР усе ще прагне максимізувати свої інтереси шляхом мінімального втручання за кордоном, вільного стрибання по акціях інших великих держав, роблячи при цьому ставку на високі моральні принципи. Але такі критики ігнорують незаперечну реальність: протягом останнього десятиліття китайська зовнішня політика стала набагато гучнішою й привабливішою, аніж у будь-який інший період історії КНР. Ці зміни можуть бути повільними і невловимими, але можна бути певним у тому, що вони величезної ваги, і їхня реалізація буде вирішальною для відносин Китаю як зі США, так і світовим співтовариством у цілому.

До того ж не лише КНР сприймає нині багато принципів міжнародних правил та інституцій, стає також набагато більше здібних і тямущих учасників дипломатичної гри. Коли існують можливості для співпраці, Пекін може принести за її стіл набагато більше, ніж раніше. Проте ці тенденції можуть мати й інший результат, який американські політики не повинні випускати з поля зору: в міру того як Китай поширює свій вплив і готовність та винахідливість своєї дипломатії, він буде краще захищати власні інтереси, навіть якщо вони суперечать національним інтересам Сполучених Штатів.

В еволюційному сенсі залучення зовнішньої політики КНР до розв'язання глобальних проблем почалося ще раніше, ніж десятиріччя тому, а саме тоді, коли Ден Сяопін як вищий керівник ініціював найготовішу дипломатичну трансформацію КНР, започаткувавши політику модернізаційних реформ наприкінці 70-х рр. мину-

лого століття. Раніше Мао Цзедун відкидав принципи міжнародної системи і шукав шляхів до її демонтажу, пропонуючи революційні зміни. Його закордонна політика відзначалася пихатою риторикою, стійкою опозицією до наддержав (як США, так і СРСР), тісним зв'язком із країнами, що розвиваються, відносною ізоляцією від міжнародних організацій і економічною автаркією.

Ден Сяопін зорієнтував Китай у протилежному напрямі. Щоб прискорити економічну модернізацію вдома, він сприяв залученню КНР у міжнародне співтовариство. Пекін розширив свій зовнішньополітичний профіль, значно активізувавши участь у міжурядових і неурядових організаціях, особливо фінансових, КНР поступово почала звільнятися від дипломатичної ізоляції ери Мао.

Але трансформація Ден Сяопіна була лише частковою, китайська участь у міжнародному співтоваристві залишалася ще нестійкою під час його правління. Дійсно, Пекін прагнув до багатьох прав і привілеїв великої держави без сприйняття основної частини супутніх обов'язків і відповідальності. Ця динаміка була особливо очевидною в таких міжурядових організаціях, як ООН. Процес формування зовнішньої політики КНР за Ден Сяопіна також зостався занадто централізованим, а китайський дипломатичний корпус – недостатньо підготовленим і зі слабким досвідом. Ще гіршим було те, що зміст китайських зовнішньополітичних кроків залишався недостатнім і незрозумілим світовій громадськості.

Натомість сьогодні ситуація поліпшилася кардинальним чином, китайський підхід до двосторонніх відносин, багатосторонніх організацій і проблем безпеки позначений новою гнучкістю і опрацьованістю. Зміни становлять спробу сучасних лідерів КНР – представників "четвертого покоління" – остаточно покінути з "ізоляцією після Тяньаньменя", відновити привабливий міжнародний імідж країни, захистити і далі просунути економічні інтереси КНР, зміцнити її безпеку. Ці зрушення також демонструють спробу Пекіна перешкодити впливові США у світі.

Рельєфність цієї мотивації варіюється час від часу в китайських офіційних заявах, але залишається постійною в розрахунках Пекіна. Остання трансформація окреслилася на початку 90-х рр. зі спроби Пекіна розширити його двосторонні зв'язки. Протягом 1988–1994 рр. КНР нормалізувала чи заново встановила дипломатичні відносини з 18 країнами, а також зі всіма державами-правонаступниками СРСР. Потім на базі цих нових відносин відбувалося становлення різноманітних рівнів партнерства для прискорення економічної й безпекової координації та копіювання американської системи регіональних альянсів. Кульмінацією цього процесу став Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між КНР та Російською Федерацією від 16 липня 2001 р.

Протягом зазначеного періоду Пекін також почав звільнятися від його попередньої антипатії до багатосторонніх інституцій, які, на думку Ден Сяопіна, завжди могли бути використані для покарання чи стримування Китаю. Представники "третього" і "четвертого" покоління керівників КНР почали визнавати, що такі організації здатні дозволити їхній країні захистити її торговельні та безпекові інтереси й обмежити американські апетити.

КНР започаткувала цей напрям дипломатії в другій половині 90-х рр. з оволодіння Асоціацією держав Південно-Східної Азії (АСЕАН). У 1995 р. Пекін розпочав проведення щорічних нарад з вищими посадовцями АСЕАН, двома роками пізніше Китай допоміг ініціювати механізм "АСЕАН+3" – низку щорічних зустрічей представників 10 країн АСЕАН і КНР, Японії та Республіки Корея. Потім прийшов механізм "АСЕАН+1" – щорічні конференції між АСЕАН і КНР, які зазвичай очолюються китайським прем'єром. Китай також інтенсифікував свою участь в Азійсько-Тихоокеанському економічному співробітництві (АПЕК), зокрема запросив у 2001 р. до Шанхаю лідерів країн-учасників форуму на 9-ту зустріч.

Тоді китайський уряд оприлюднив ідею формування зони вільної торгівлі між КНР і АСЕАН.

Водночас у Центральній Азії КНР ініціювала створення першого регіонального багатостороннього політико-економічного угруповання – Шанхайської організації співробітництва (ШОС), покликаної урегулювати давні територіальні суперечки і демілітаризувати міждержавні кордони. ШОС виникла на базі "Шанхайської п'ятірки", міждержавного форуму, що склався у зв'язку з підписанням Казахстаном, Киргизією, Китаєм, Росією та Таджикистаном угод про зміцнення довіри у військовій сфері (Шанхай, 26 квітня 1996) та про взаємне скорочення збройних сил у прикордонних районах (Москва, 23 квітня 1997). На саміті в Алма-Аті в липні 1998 р. країни-учасниці домовилися про розширення процесу взаємних консультацій з проблем регіональної та азійської безпеки, налагодження широкого та довгострокового співробітництва у сферах торгівлі, економіки, енергетики, а також щодо спільної боротьби з міжнародним тероризмом, етнотероризмом, релігійним екстремізмом, міжнародною злочинністю.

З 2000 р. в рамках "Шанхайської п'ятірки" проводилися регулярні зустрічі міністрів оборони та керівників органів охорони правопорядку і спеціальних служб ("Бішкекська група"). А 14–15 червня 2001 р. на саміті керівників Казахстану, Киргизії, Китаю, Росії, Таджикистану та Узбекистану в Шанхаї було оформлено ШОС. У 2002 р. країни-учасниці ШОС підписали Конвенцію про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, згідно з якою створено Регіональну антитерористичну структуру (РАТС) – постійно діючий орган сприяння координації та взаємодії в боротьбі з цими загрозами.

Китай також звернув пильну увагу на поліпшення його зв'язків з Європою. У 1996 р. КНР стала співзасновником Азійсько-Європейської зустрічі – нарад глав держав кожні два роки і щорічних самітів зацікавлених міністрів. Двома роками пізніше Пекін започаткував щорічний політичний діалог з ЄС, але найбільш-вражаючим стало наближення Пекіна до НАТО в 2002–2003 рр. Серія переговорів була досить поміркованою, але в той же час позначила важливу відмову від китайської традиції критицизму щодо очолюваних США альянсів. Звичайно, цей жест не може помилково сприйматися як нове бачення КНР колективної безпеки, а швидше як моніторинг і, можливо, використання розбіжностей усередині НАТО, особливо з огляду на проникнення Альянсу в Центральну Азію.

Протягом 90-х рр. Китай також далеко просунувся у справі вирішення низки територіальних проблем, що історично породжували напруженість між ним і сусідами. З 1991 р. Пекін урегулював прикордонні конфлікти з В'єтнамом, Казахстаном, Киргизстаном, Лаосом, Росією і Таджикистаном, навіть часом на менш вигідних умовах. Фактично, за більшістю відповідних угод Китай отримав лише 50 % чи навіть менше "спірних територій". Наприклад, у результаті вирішення довготривалої суперечки щодо Памірських гір, які Таджикистан успадкував від СРСР, КНР одержала лише 1000 зі "спірних" 28000 кв. км.

Були навіть поліпшені відносини з Індією, одним із найдавніших супротивників КНР після прикордонної війни восени 1962 р. Хоча обидві сторони не змогли врегулювати розбіжності формально-юридично, напруженість на спірних кордонах зменшилася кардинальним чином, завдяки конфіденційним і воєнним угодам, підписаним у 90-ті роки. Ще на початку 1990 р. було здійснено суттєве скорочення військ у прикордонних районах, а 7 вересня 1993 р. між Індією та Китаєм було укладено Угоду про підтримання миру і спокою на лінії фактичного контролю в Гімалаях, що запроваджувала систему заходів довіри. Сторони зобов'язалися поважати лінію фактичного контролю та утримуватися від застосування сили, спільно здійснювати контроль над ситуацією в зоні кордону й скоротити військову присутність там до мінімального рівня. Згідно з угодою, було створено експертну групу

представників міністерств закордонних справ та оборони для уточнення лінії фактичного контролю.

У розвиток процесу 28 листопада 1996 р. в ході офіційного візиту до Індії Голови КНР Цзян Цземіня сторони підписали Угоду про заходи довіри у військовій сфері, що стала де-факто пактом про ненапад між двома державами. Разом із тим реальних кроків з делімітації кордону здійснено не було. Таке становище відповідає китайським інтересам, оскільки протягом 90-х рр. активно розвивалося економічне співробітництво Пекіна та Делі, водночас територіальні проблеми відійшли на другий план; фактично щодо спірних прикордонних районів реалізується сформульована Ден Сяопіном концепція "відійти від суперечностей щодо територій і почати їх спільне освоєння".

Подібні домовленості були досягнуті з Росією та державами Центральної Азії. У результаті майже 23-тисячкілометровий і найдовший у світі сухопутний кордон КНР, місце багатьох воєнних конфліктів країни, виявився забезпечений як ніколи в минулому. Пекін виявив і більш прагматичний підхід до ведення морських територіальних суперечок через Парасельські і Спратлі (Наньшацюджао) острови в Південно-Китайському морі та архіпелаг Сенкаку у Східно-Китайському морі. Хоча КНР і досі висуває свої претензії на них (і фактично контролює знану частину), проте неодноразово підтверджує свій намір розв'язувати проблеми мирним шляхом, спираючись на міжнародне право.

Після чотирьох років переговорів АСЕАН і КНР у 2002 р. підписали довгоочікувану декларацію про кодекс поведінки в таких справах. Цікаво, що кінцевий документ, покликаний покінути з давніми страхами південно-східноазійських держав щодо втручання КНР у їхні внутрішні справи, містить більшість формулювань з проекту, представленого АСЕАН, і зовсім мало з китайського варіанту. Ще більш вражаючим є те, що Китай почав сприяти ініціативам з питань безпеки на форумах, де США відіграють важливу роль. На саміті АСЕАН у 2003 р. КНР запропонувала встановити новий механізм безпеки. Міністр закордонних справ Китаю Лі Чжаоцзін висував ідею започаткування конференції зі зміцнення зв'язків між оборонними відомствами азійських держав під егідою Регіонального форуму АСЕАН – механізму для дискусій з питань безпеки. Ця пропозиція означала відвертий відхід Китаю від позиції, яку він займав лише десятиліття тому, коли Пекін уникав будь-яких дискусій з питань безпеки з АСЕАН, залишаючи їх лише військовим.

Разом із тим КНР поглибила свою співпрацю з Радою Безпеки ООН. Аж до середини 90-х рр. Пекін регулярно утримувався від голосування за резолюції Ради Безпеки, що посилалися на главу VII Статуту ООН, яка повноважує на використання сили. При цьому китайська дипломатія прагнула просигналізувати свою опозицію ерозії суверенітету, до якої призвели б такі резолюції. Але останніми роками Пекін почав позбавлятися такої практики, зокрема, в листопаді 2002 р. він проголосував за Резолюцію № 1441 щодо збройних інспекцій в Іраку.

З моменту здобуття представництва в ООН у жовтні 1971 р. це був лише другий випадок, коли КНР підтримала заходи, передбачені главою VII. Навіть у 90-ті роки Пекін, хоча і не блокував загалом дій ООН, продовжував утримуватися на подібних голосуваннях, включно з Війною в Перській затоці 1990–1991 рр. Останнім часом КНР висловила на підтримку резолюцій щодо відбудови Іраку, Китай також посилив свою участь у миротворчих операціях, фінансово підтримуючи контингенти у Східному Тиморі, Демократичній Республіці Конго й інших країнах.

Увага і залучення КНР у справи глобального контролю над озброєннями та непоширенням зброї масового знищення також зазнали суттєвої трансформації. Китай тривалий час вважався країною, що сприяла поширенню ядерної зброї, постачаючи низці держав матеріали й технології, що прискорювали та полегшували завдання реалізації їхньої ядерної програми. Найбільш активною була

співпраця КНР у цій сфері з Пакистаном, що розглядався як протипага Індії – одному з головних регіональних суперників Пекіна з кінця 50-х рр. минулого століття.

Та започаткована Ден Сяопіном загальнополітична еволюція КНР, нова відкрита господарська політика, що вимагала широкої співпраці з країнами Заходу в торговельно-економічній галузі, давали можливість США та їхнім союзникам ставити Пекінові умови такого співробітництва. Однією з найголовніших серед них була вимога скоригувати політику КНР у галузі непоширення ядерної зброї та ядерних технологій. Оскільки китайське керівництво вважало Білий дім ключовим зовнішньоекономічним партнером у забезпеченні успіху "чотирьох модернізацій", постійні спроби США вплинути на позицію Пекіна щодо непоширення почали приносити позитивні плоди.

Під час офіційного візиту до Вашингтона в липні 1985 р. заступника Голови Держради КНР Лі Пена було підписано двосторонню угоду між Китаєм та Сполученими Штатами про співробітництво в галузі мирного використання ядерної енергії. Вона створювала юридичну основу для поставок реакторів та палива для АЕС у КНР, а головною рисою угоди, за оцінку американської сторони, було те, що перспектива домовленості "суттєво допомогла в поліпшенні політики Китаю щодо непоширення".

Результатом радикальної зміни підходів до непоширення стали обіцянки уряду КНР не допомагати іншим країнам у набутті ядерної зброї. Китай вступив до МАГАТЕ й погодився поставити свій ядерний експорт до неядерних країн під гарантії Агентства. Адміністрація США висловила сподівання, що політика КНР у галузі непоширення "стане в основному такою, як спільна політика головних ядерних постачальників". Автори щорічного звіту Агентства США з контролю над озброєнням і роззброєнням вказували, що "за короткий проміжок часу у два роки Китай перейшов до політики та практики в галузі непоширення, яку він голосно відкидав протягом чверті століття. Цей поворот має історичне значення в наших зусиллях з попередження поширення ядерної зброї".

Проте ще до початку 90-х рр. минулого століття Пекін розглядав контроль над озброєнням і режимом непоширення як сферу відповідальності виключно Сполучених Штатів і Радянського Союзу, які таким чином намагаються обмежити китайський вплив на міжнародній арені. З того часу, однак, КНР підписала низку найважливіших угод з контролю над озброєннями і непоширенням, у тому числі 9 березня 1992 р. приєдналася до Договору про непоширення ядерної зброї (ДНЯЗ) 1968 р., на Нью-Йоркській конференції 1995 р. не ставила перешкод на шляху безстрокового продовження ДНЯЗ (але й не бажаючи зашкодити своїм відносинам із країнами, що розвиваються, утримувалася від тиску на них), а 24 вересня 1996 р. підписала Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань, хоча й донині зберегла постійну потребу в них, пов'язану із зусиллями Пекіна модернізувати його ядерні боеголовки. КНР також погодилася дотримуватися базових положень Режиму контролю над ракетними технологіями.

Представник держдепартаменту США Р.Ейнгорн відзначав, що КНР уже тоді відіграла конструктивну роль, переконуючи КНДР погодитися на Рамкову угоду (була підписана у Женеві 21 жовтня 1994), яка передбачала припинення ядерної програми Пхеньяна в обмін на спорудження міжнародним консорціумом двох легководневих реакторів до 2003–2005 рр. і щорічні поставки 500 тис. нафтопродуктів для потреб електроенергетики країни до моменту введення в дію першого реактора, а також офіційні гарантії США про незастосування ядерної зброї проти КНДР. На думку американського дипломата, це, поряд із приєднанням до головних угод у галузі непоширення, ілюструє довжину шляху, який пройшла КНР з 60-х рр., коли вона виступала за ядерне поширення як засіб "знищення гегемонії наддержав".

Приєднання КНР до основоположних документів, на яких базується діючий режим непоширення, тим важливіше, що на початку XXI ст. вона мала суттєвий ядерний потенціал, третій за потужністю у світі після США і Російської Федерації. Кількість ядерних боєзарядів КНР перевищує, за оцінками західних аналітиків, 400 одиниць, з яких 250 стратегічних і 150 – тактичних. Його основу становлять 130 балістичних ракет наземного базування та 120 стратегічних бомбардувальників. Серед ракет-носіїв ядерної зброї виділяються, за різними даними, 18-26 МБР DF-5A, здатних доставляти боєголовки на відстань у 13 тис. км. Крім того, в строю знаходиться ядерний підводний човен із 12 балістичними ракетами.

Цей потенціал планується модернізувати і в разі необхідності, спричиненої, наприклад, загостренням Тайванської проблеми, – наростити, застосовуючи, зокрема, недавно успішно випробувані боєголовки індивідуального наведення. Їх планується встановити на МБР нового покоління DF-31 дальністю 8 тис. км та DF-41 дальністю 12–13 тис. км.

Звичайно, розбіжності в інтерпретаціях режиму непоширення зброї масового знищення та проблем імплементації контролю за експортом чутливих технологій залишаються, але загальна тенденція виглядає обнадійливою. Зрештою, хоча китайські озброєння продовжують спричиняти певне занепокоєння щодо їхнього подвійного використання в окремих країнах (як Пакистан чи Іран), сфера, зміст і частота експорту Китаєм небезпечних технологій скоротилися і зменшилися.

З другої половини 90-х рр. уряд КНР почав інституціоналізувати свої обіцянки з непоширення запровадженням експортного контролю, що триває і останніми роками. Більше того, зростаюча спільнота китайських урядовців, науковців і військових, що залучені до контролю над озброєннями, досліджень із непоширення та вироблення політики допомагає усвідомити вищим керівникам держави важливість зазначених проблем для зовнішньої політики КНР і її національної безпеки.

Навіть останні підходи Пекіна до Тайванської проблеми, найгострішої для гарантування безпеки країни і найбільшій в її зовнішній політиці, відкривають зростаючу гнучкість і відкритість сучасної китайської дипломатії. З середини 90-х рр. і до початку 2001 р. політика Пекіна щодо відносин через Тайванську протоку була небезпечною й реактивною, китайське керівництво настільки нервово сприймало можливе проголошення незалежності Тайванем, що розглядало багато дипломатичних питань, які не мали відношення до зазначеної проблеми (у т. ч. відносини з третіми державами) саме крізь її призму. А щодо власне Тайбею, Пекін зосереджувався більше на недопущенні незалежності острова, ніж на підтримці возз'єднання чи пом'якшенні напруженості. Китайські урядовці жорстко реагували на будь-яке зміцнення американо-тайванських воєнних зв'язків, острів був найбільшійшим місцем в американо-китайських відносинах.

Однак такий галасливий підхід виявився непродуктивним. Зокрема, коли КНР здійснила наступальні ракетні випробування в Південно-Китайському морі у 1995–1996 рр. в надії залякати тайванське і американське керівництво, це мало протилежний результат: США відрядили два авіаносці до Тайванської протоки, а кандидат від Націоналістичної партії (Гоміндану) Лі Денхуей одержав абсолютну підтримку на перших загальнонародних президентських виборах у березні 1996 р. До того ж воєнно-морські маневри КНР і її війсьничка дипломатія призвели до погіршення міжнародного іміджу країни в регіоні, зокрема серед членів АСЕАН.

Подібну помилку Пекін вчинив через чотири роки, коли опублікував "Білу книгу" з Тайваню, в якій наголошувалося, що непоступливість острова відкладе поновлення перерваних у 1996 р. політичних переговорів щодо возз'єднання і може призвести до рішучих заходів

КНР, включно з використанням сили. Однією з цілей Пекіна було встановлення часових рамок (щоправда, чітко так і не визначених) для возз'єднання, але знов таки наслідком подібного дипломатичного тиску стали прямо протилежні результати, коли 18 березня 2000 р. переконливу перемогу на президентських виборах на Тайвані здобув кандидат незалежницької Демократичної прогресивної партії Чень Шуйбянь.

Проте останніми роками КНР, здається, почала робити раціональні висновки з попередніх невдач у розв'язанні Тайванської проблеми, змінюючи войовничу й примусову тактику на терпимість і поміркованість. Пекін полишив спроби скласти чорновий розклад для возз'єднання і знизив тон у загрозах застосування воєнної сили. Натомість керівництво КНР виявляє зацікавленість у привабленні економічних можливостей Тайваню, щоправда жонглюючи примусовими заходами. Більше того, Пекін більше не протестує з приводу кожного сплеску американо-тайванських воєнних стосунків, фактично вищі китайські посадовці припинили згадувати тайванську проблематику щораз під час зустрічей із американськими партнерами.

Усе це не означає, що Пекін остаточно припинив ультимативні спроби возз'єднання з "бунтівним" островом. Важковаговий підхід КНР до епідемії SARS на Тайвані, як і вперті зусилля китайської дипломатії заперечити членство Тайбею у Всесвітній організації охорони здоров'я час від часу викликають питання про глибину ліберальних трансформацій. Але в більшості випадків тактика китайської дипломатії у розв'язанні Тайванської проблеми сьогодні змінилася, з огляду на справжній вибух "китайсько-китайських" економічних зв'язків (Тайвань нині виступає головним інвестором КНР), фінансові проблеми острова, представники "четвертого покоління" керівників КНР висловлюють глибоку впевненість, що час на їхньому боці, а їхні важелі впливу на Тайвань зростають.

Навіть короткий огляд провідних тенденцій і зрушень у сучасній зовнішній політиці КНР дозволяє зробити низку принципових висновків щодо нового обличчя китайської дипломатії, яке невпинно змінюється. Однією з найдраматичніших трансформацій стала діяльна участь Пекіна в багатосторонніх інституціях. Ще на початку 90-х рр. китайське керівництво з обережністю ставилася до таких форумів, як зняряддя критики і стримування країни. Сьогодні ж КНР розглядає участь у них як спосіб формування правил міжнародного співжиття, поліпшення відносин із сусідніми державами (особливо Південно-Східної Азії) та обмеження глобального впливу США.

Аналогічним чином проведення китайської дипломатії стало більш витонченим, оскільки Пекін прагнув прихильності світової громадської думки. На індивідуальному рівні "третє" і "четверте" покоління китайських лідерів прагнуть персоналізувати дипломатію КНР, подорожуючи за кордоном набагато більше, ніж попередники. Більше того, Китай опублікував півтора десятка "білих книг", що висвітлюють офіційну урядову позицію з внутрішньополітичних і міжнародних питань. Веб-сторінки МЗС і Державної Ради КНР містять вражаючі обсяги базової інформації щодо позиції КНР з ключових міжнародних проблем, нових політичних ініціатив і офіційних заяв. На додаток вищі посадовці КНР започаткували проведення міжнародних прес-конференцій у західному стилі "background briefings" напередодні й після важливих дипломатичних подій.

Протягом останніх років, особливо після трагічних подій 11 вересня 2001 р., ще більш кардинальні зрушення сталися в осмисленні Китаєм його ролі в міжнародній системі. Впливові пекінські аналітики стверджують, що КНР позбавилася "менталітету жертви" й натомість активно просувають сприйняття "великодержавницького менталітету".

Переконливою маніфестацією цих ідей є те, що розробники зовнішньополітичної стратегії КНР зі зростаючим переконанням асоціюють національні інтереси своєї країни як більш споріднені з великими державами, аніж із країнами, що розвиваються. Ця зміна також становить відчутне зрушення порівняно з 90-ми роками, коли чимало китайців усе ще бачили свою країну обділеною й пригнобленою глобалізацією, іншими великими державами та багатосторонніми форумами. Відбиваючи зазначену трансформацію, Голова КНР Ху Цзіньтао першого ж року перебування на цій посаді (2003) став першим китайським лідером, що відвідав саміт "великої вісімки".

Китайські дипломати і державно-політичні лідери говорять нині про "спільну глобальну відповідальність" і поліпшення співпраці між "великими державами" (включно з КНР), щоб подолати загрози глобальній безпеці. Таке мислення різко контрастує з вузьким попереднім китайським поглядом на національні інтереси й роль у світовому співтоваристві.

Нарешті, останнім важливим елементом нового китайського мислення є визнання (щоправда, зроблене з великою нехиттю) того, що світ на даний момент є монополіарним і що перевага США проіснує десятиліття. Хоча китайські лідери публічно трактують багатополіарність як провідну тенденцію сучасності (й засуджують американську монополіарність), пекінські аналітики водночас усвідомлюють, що їхня країна найближчим часом не зможе змінити глобальне домінування США.

Звичайно, КНР залишається невдоволеною окремими аспектами міжнародної системи, передусім такими, як зазначене домінування США і особливо статус Тайваню.

Білий Дім, зі свого боку, поступово усвідомлює цей факт (що засвідчив офіційний візит Голови Держради КНР Вень Цзябао до Вашингтона у грудні 2003, коли Президент США недвозначно висловився проти проголошення незалежності Тайванем) і починає формувати свої відносини з азійськими державами таким чином, щоб враховувати зростаючу регіональну роль Китаю.

Довгостроковим завданням усього міжнародного співтовариства є переконання в тому, що нова дипломатія Китаю невіддільна від регіональної стабільності й безпеки. Згідно з рішеннями XVI з'їзду Компартії Китаю (листопад 2002), наступні два десятиліття мають стати стратегічним проривом до побудови в країні "суспільства малого достатку" – сяокан. Відкритий розвиток країни для світового співтовариства, як і відкрите вироблення нею політики, що зробить останню мудрішою й далекогляднішою, безумовно, спричинять появу Китаю як впливової дипломатичної потуги.

1. Кулінич М., Матвійчик В. Ядерна програма КНР: "велика гра" чи реальна загроза? // Політика і час. – 2004. – № 5. 2. U.S. Arms Control and Disarmament Agency 1985 Annual Report. Message from the President of the United States, March 1986. – Washington, 1986. – P. 84. 3. Testimony of Robert J. Einhorn, Deputy Assistant Secretary of State for Nonproliferation before the Subcommittee on International Security, Proliferation, and Federal Services, Senate Committee on Governmental Affairs, April 10, 1997 // The Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies, Washington Intensive Nonproliferation Seminar, June 23 – July 4, 1997. – P. 2–3. 4. Phillip C. Saunders and Jing-Dong Yuan. China's Strategic Force Modernization: Issues and Implications for the United States // Proliferation Challenges and Nonproliferation Opportunities for New Administrations. Michael Barletta, ed. Occasional Paper № 4. – Monterey, 2000. – P. 40–41.

Надійшла до редколегії 22.11.04

В.В. Копійка, д-р іст. наук

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ЄВРАЗІЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості співробітництва в трикутнику Україна, Росія та ЄС у форматі концепції сусідства.

The article deals with the peculiarities of Ukraine-Russia-EU co-operation in the context of the neighbourhood strategy.

Становлення нових форматів відносин між Україною та ЄС в контексті розширення на схід неможливе без врахування специфіки та особливостей відносин України з Росією. Росія займала і продовжує займати важливе місце в українській зовнішній політиці. Коментуючи Послання ЄК до Європейського парламенту та Європейської Ради "Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з новими східними та південними сусідами", колишній прем'єр-міністр України В.Янукович підкреслив відсутність альтернативи процесу загальноєвропейської інтеграції, який рано чи пізно має охопити всі країни Європи. Що стосується України, то вона "зробила свій європейський вибір і послідовно здійснює політичні та економічні реформи, аби згодом влитися до європейської спільноти на правах повноправного її члена" [1]. Характеризуючи співвідношення європейських пріоритетів української зовнішньої політики з відносинами з Росією, колишній міністр закордонних справ України Анатолій Зленко підкреслював, що "між цими двома процесами немає суперечності. Вони взаємно доповнюють і підсилюють один одного" [2]. Однак, на думку автора, така взаємна доповнюваність європейської орієнтації України можлива лише при існуванні відповідної межі, що має обмежувати максимальний рівень співробітництва з Росією, який би не вступав в суперечності із курсом на європейську інтеграцію.

Незважаючи на початкову вигідність проросійської орієнтації економіки України та її участь в різноманітних економічних об'єднаннях на пострадянському просторі, в першу чергу в Євразійському економічному співтоваристві та Єдиному економічному просторі (ЄЕП), європейський напрям розвитку української економіки має залишатися пріоритетним. Цей підхід є домінуючим як

серед українських науковців, так і серед частини політичної еліти України, яка розглядає підписані у вересні 2003 р. в Ялті угоди про ЄЕП як такі, що повинні обмежитися лише формуванням зони вільної торгівлі з Росією, Білоруссю та Казахстаном і в жодному разі – митним союзом [3]. Участь України в такого роду об'єднанні має підпорядковуватись виключно національним інтересам, що не може передбачати будь-якого поглибленого економічного співробітництва, тим більше на наднаціональному рівні, яке б не корегувалося із стратегічним курсом на європейську інтеграцію. Враховуючи, що сам факт участі в ЄЕП ще не є запереченням євроінтеграційних прагнень України, перший заступник міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції В.Чалий назвав чотири основні фактори, відповідно до яких можливий розвиток паралельного співробітництва: формування ЄЕП є комплементарним процесом до європейської інтеграції України; ЄЕП має бути лише інструментом для утворення рамочних умов розвитку регіонального економічного співробітництва; участь в ЄЕП лише в межах та формах, що не протидіють курсу України на європейську інтеграцію; максимальна межа участі України в ЄЕП є зона вільної торгівлі [4].

І навпаки, поглиблення співробітництва з ЄС в економічній сфері має створити сприятливі умови для реформування української економіки відповідно до стандартів ЄС, що в свою чергу неминуче приведе її на шлях інтенсивного розвитку. Як стверджував директор Національного інституту стратегічних досліджень А.Гальчинський, "поставлена мета інтеграції в Європейський Союз може стати вже сама по собі потужним стимулом консолідації влади, необхідних системних перетворень, інституційних реформ" [5]. Слід враховувати при цьому,